

Áts András

Töprengések végső kérdésekről

(I. rész)

Gondolataim formálásában sok forrásra támaszkodtam. Előjáróban megemlítem *Hankiss Elemér* Félelmek és szimbólumok című művét, amelynek sok-sok információja segített abban, hogy meglevő gondolataimat, következtetéseimet igényesebben megalapozhassam. Közösségeimnek is szeretnék köszönetet mondani, velük együtt sokat formáltuk egymást az elmúlt közel 30 esztendőben, sokat segítettek fontosnak gondolt következtetéseim kimunkálásában.

Miura Tecuo A büntetés [Égtájak 1976 (Öt világrész elbeszélései), *Európa Kiadó*] c. novelláját 1976-ban, 17 évesen olvastam, akkor alaposan megzökkentett és elgondolkodtatott. Akkor gondoltam arra először, hogy nem tét nélküli az emberiség bűnnel és büntetéssel kapcsolatos gondolkodása. A novella olvasása nyomán kérdéseket tettem föl magamnak: Milyen világot teremtett a Jóisten? Miért teremtett bűnt? Miért adott lehetőségeket a Sátánnak? Mire kell a Pokol, ha Jézus megváltott minden embert? Miért is kell meghalnunk? Miért érezte magát jobban az Atyaisten attól, hogy Fiát mi, emberek keresztre feszítettük? Mi ebben a megváltás egyáltalán?

Megpróbálom sorba venni ezeket az engem akkor is, azóta is zaklató kérdéseket, és 33 év múltán, 50 évesen megpróbálok válaszolni.

Olyan világot teremtett Isten, amelynek csúcsán a földi ember áll?

Az emberiség az ősidők óta küzd azért, hogy erre a kérdésre igennel felelhessen. Régebben még azt is hittük, hogy a teremtett világ közepe a mi Földünk. Ez a hit, ez az illúzió a mai napig is véd egy félelmetes feltevés ellen, ti. hogy az ember jelentéktelen, elhanyagolható tényezője a végtelen világnak. Ma is hiszünk még ebben az illúzióban? Vagy ki kell mondanunk, hogy a világmindenség peremébe kapaszkodunk? Azt a fizikai, csillagászati ténytet ma már biztosan kijelenthetjük, hogy a Föld maga is szinte semmivé törpül a világmindenség tér- és időkoordinátaiban. Kicsisége szinte por szemnyivé zsugorítja az általunk ismert hatalmas univerzumban, melynek jó részét ráadásul még nem is ismerjük. A világegyetem legtávolabbi pontja, amelyet már érzékelnünk drága műszereinkkel, 10 milliárd fényévnnyire van tőlünk. Eközben több száz milliárd galaxis, milliárdnyi csillag és bolygó mellett haladunk el. Ennyit a térbeli elhagyatottságunkról.

Az időben is meglehetősen észrevehetetlenek vagyunk. Ha az ősrobbanás (Big-Bang) elmélete igaz, és nem

volt semmi az ősrobbanást megelőzően, akkor univerzumunk 12-19 milliárd éves lehet. Ezen belül a mi Napunk és a Föld 4-4,5 milliárd évvel ezelőtt alakult ki. Az első primitív élet jelei 3-3,5 milliárd évvel ezelőtt jelentek meg a Földön. A *Homo sapiens* 200 ezer éve indult el hódító útjára. Őseink 30-60 ezer évvel ezelőtt festették az első figurákat barlangjaik falára. Legrégibbi írásos emlékeink 6 ezer évesek. A világ történetének jelentéktelen töredéke ez a 6 ezer év. Ha egy év volna a világmindenség életkora, akkor alig 1 másodpercnél felelne meg ez a 6 ezer év, amelyet mi az emberiség történelmének tekintünk.

Az emberiség szorongását mindig is tompította az a hit, hogy ez az univerzum a mi univerzumunk, ez egy emberi, nem pedig idegen világ, mi itthon vagyunk ebben a világban. Ez a hit túlélte mindent, túlélte a ptolemaioszi kozmikus kép összeomlását, Galilei, Kopernikus és Kepler felfedezéseit, túlélte a felvilágosodást, túlélte még a materializmust is. Szinte azt mondhatnánk, hogy az emberek és az emberi közösségek egyik legfőbb tevékenysége még ma is az, hogy fönntartsák ezt a hitet bennünk.

A törzsi faluban a totemoszlop a világ közepe, az ősi kultúrákban egy szentély vagy templom, vagy egy szent fa, egy szent hegy jelezte a világ középpontját. A görögök az Olümposzt tekintették középpontnak. A hinduknak már nehezebb a dolguk, ők valahol az illúziók világán kívül, a Nirvánában képzeltek el a középpontot. A dualisztikus vallások is bajban voltak, amikor a fény (a jó) istene és a sötétség istene között kellett valahol középpontot keresniük, talán a kettő közé teheték. A zsidóság is ilyen dilemmától szenvedett. Egyfelől Jahve nyilvánvalóan a világ közepe, de Jahve teremtett egy önmagán kívüli, tőle függő univerzumot, amellyel nem volt azonos. Ezért kellett a jeruzsálemi templom, amely Jahve földi otthona volt, s így a teremtett világ középpontja is egyúttal.

A kereszténység is küzd ezekkel a problémákkal. Isten az egyetlen és mindenható lényege az univerzumnak, vagy harcban áll egy ellenféllel, a gonosszal, a Sátánnal? Ha a Föld a világmindenség középpontja, akkor a Föld középpontja egyben az univerzum középpontja is.

Ám a középkor óta azt képzeljük, hogy a mélyben, a Föld középpontjában van a Sátán birodalma, a pokol. Ez azt jelenti, hogy a Sátán volna a világmindenség középpontja? Ezt Dante úgy oldotta fel, hogy bár az univerzum fizikai középpontjában a Sátán van, de az univerzum valódi, szimbolikus és szent középpontja Isten.

A mai világ tudósai vagy azt mondják, hogy az ősrobbanás középpontja az univerzum középpontja, vagy arra hajlanak, hogy ez az ősrobbanás egyszerre mindenhol történt. A mai matematikusok tovább mennek, és azt kérdezik, hogy a végtelennek lehet-e egyáltalán középpontja. És még nem is említettem azokat, akik azt gondolják, hogy nem volt semmiféle ősrobbanás, az univerzum állandóan termelődik mindenhol és sehol a homogén kozmikus térben.

Az emberiség a mai napig újraterelemi azt a hitet vagy illúziót, hogy végül mégiscsak mi vagyunk a világ közepe. Az emberiség mind a mai napig keres és talál olyan biztonságos területeket, amelyeket a világmindenség középpontjának hihet (édenkert, kitüntetett szentélyek, templomok, hegyek, bevásárlóközpontok stb.). Az emberi képzelet mindig is felosztotta a világot a szent és a profán tartományára. A szent helyeken ablakot nyitnak Istennek, hogy ott leszállhasson az égből, és beköltözhessen a fizikai világnak erre a pontjára, és az jelenléte által szent helyé váljon, az isteni lét és az igazi, hiteles emberi lét szentélyévé.

Már az édenkert, a paradicsom is ennek a megszentelt, zárt helynek a legerősebb képe az idegen világgal szemben. Az ember kiemelten fontos helyet kapott itt, hiszen Isten csak őt teremtette a maga képére. Sőt megbízta az embert azzal, hogy „uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, az állatokon, az egész földön”. Ez a paradicsom szemben áll az idegen külső világgal. A paradicsom a tökéletes ártatlanság, béke és harmónia tartománya. Itt nem beszélnek a halhatatlanságról, de azt állítják, hogy nem volt halál, betegség vagy szenvedés. Itt még az állatok is csak növényeket ettek. A bukás előtti állapotban az emberek szexuálisan is ártatlanok voltak, még az sem tudatosult bennük, hogy meztelenek, bár ennek ugyanakkor ellentmond, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek meg a földet”. Meztelenek voltak, de ezt nem vették észre mindaddig, amíg nem ettek a jó és gonosz tudásának fájáról. Az ártalmas külvilágtól magas fal választotta el a paradicsomot. Ez a fal az isteni kegyelem és az emberi szabadság tartományát választotta el a világ káoszától. Az édenkert mintájára a középkortól az egyházi épületek is ezt kívánták kifejezni. Gondoljunk csak a katedrálisok, monostorok, klastromok belső zárt kertjeire, melyeket magas falak, sőt néha bástyák védtek a bűnös külvilággal szemben.

De ilyenek a mai világ bevásárlóközpontjai is, magas üvegkupolái, a fények és a növények mind-mind a paradicsom utánérzését keltik. Szintúgy a körbefutó galériák, kirakatok, az árukkal roskadásig megrakott üzletek, amelyek élvezetesekek, csábítóak, kényelmesek és otthonosak az ember alkotta világban. Itt nincs ónos eső, nincs szélvihar, nincs zivatar és nincs aszály, nincs tél és nincs nyár, nincs nappal és nincs éjszaka, semmi sem emlékeztet a mulandóságra. Itt egy megkívánt pulóver értéke-sebbnek tűnik az aranygyapjúnál, egy rúzs, egy ékszer új személyiséggé változtat, és emberi kapcsolatainkat is tartalommal töltheti meg, még akkor is, ha ezek már nem jelentenek semmit, és nincs bennük öröm. Itt az üzletek dzsungelje nem félelmetes, nem kegyetlen ragadozók leselkednek ránk, hanem kedves mackók, játék oroszlanok és játék dinoszauruszok. Valójában ezek a Sátán templomai, azt hirdetik, hogy nincs semmi baj a világban, nincs szenvedés, nincs halál, nincs bűn: itt minden örökkévaló

és ártatlan. A Sátán csapdát állít, el akarja hitetni velünk, hogy nem kell semmit sem tennünk, mert már elértük a tökéletes boldogság állapotát. Még ál-mennybemenetelt is rendeznek itt nekünk. Gondoljunk csak a tükrökkel körbevett üvegliftek hangtalan suhanására, ahogy felröptetnek minket az üvegkupolába. Itt igazán kiélheti ösztönlétét az ember, és elveszíti a jó és gonosz tudásának szabadságát.

Miért olyan világot teremtett Isten, amelyben a gonosznak, a Sátánnak ekkora szerepe van?

Vizsgáljuk csak meg, térjünk vissza a teremtés azon pontjához, amelyben feltűnik a Sátán. Vajon milyen lett volna a világunk, ha az emberi félelem és remény nem teremtette volna meg rettenetes és csábító, fenséges és démoni figuráját. Miért állíthatják sokan, hogy ez a Sátán-kép volt a legnagyobb szövetségesünk a gonosz, a rossz, az emberi szenvedések és félelmek elleni harcban.

A keresztény hit szerint a keresztség a legfontosabb fegyver a gonosz ellen, a megkereszteletlen ember a démonok áldozata marad. Az ördög a keresztségbe belefullad, mint régen a fáraó katonáival a Vörös-tengerbe. Az épületeket, templomokat, városokat is beszentelték, hogy megvédjék őket a gonosszal szemben. Már az egészen primitív törzsek is ismerik a beszenyeződés és megtisztulás rituáléit, a gonosz támadása után mindig a rituális mosakodásnak van megtisztító ereje. A későbbi korokban aztán lassan a bűn és a bűntudat lép a beszenyeződés helyébe, bár teljesen nem szorítja ki azt. Gondoljunk például a szentmise azon szavára, hogy „tisztítsd meg ajkamat, mosd le bűneimet, és vétkeimtől tisztíts meg engem” (Izajás 51,4). A középkori városokban hatalmas tárháza volt ennek a gonosz elleni védelemnek:

1. Védte őket a mindenható és jóindulatú Isten.
2. Védte őket Jézus megváltó halála.
3. Védtek őket az angyalok és angyali seregek.
4. Védte őket a szentek kara, különösen a védőszentjük.
5. Védte őket az Egyház, a pápa, a papság és intézményeik.
6. Védtek őket a város falai, melyeket beszenteltek a gonosz ellen, és a város védőszentje.
7. Védte őket a házuk, amely szintén be volt szentelve.
8. Védte őket a házi oltár, a feszület, a szentkép a falon.
9. Védte őket a babonák gazdag arzenálja a betegség, a halál, a terméketlenség stb. ellen.

Hogyan és miért is került bele a gonosz a világba? Miért is kell annyit szenvednünk? Miért van annyi nyomorúság és kétségbeesés a világban? Miért kell meghalnunk? Mi az oka a szenvedésnek? Ezekre a kérdésekre az emberek ősidők óta keresik a választ, mert könnyebb a szenvedést elviselni és elfogadni, ha az ember tudja, vagy legalábbis tudni véli, hogy mi ennek az oka, eredete, és mi az értelme.

A gonosz felbukkanása eléggé ellentmondásos, a teremtéstörténet szerint az első emberpár engedetlensége hozta be a gonoszt, a szenvedést, a halált a tökéletesen jónak és ártatlannak teremtett világba. A középkortól az édenkertbeli kígyót a zsidó és a keresztény hagyomány is a Sátánnal azonosította. Ha viszont a kígyó maga a Sátán, akkor a gonosz legfőbb forrása nem az ember engedetlensége, hanem a Sátán lázadása Isten ellen, így az

ember elbukása csak következmény, másodlagos dolog. Vitatott az is, hogy vajon a Sátán bukása az ember bukása előtt, vagy utána történt. Az egyházatyák leginkább arra hajlottak, hogy a Sátán azért lázadt fel Isten ellen, mert az embert Isten a maga képére teremtette, az angyaloknak viszont nem volt részük ebben a kegyben, s mint tudjuk, a Sátán eredetileg előkelő angyal volt. Tehát a lázadás oka az irigység volt, s ez az oka a gonosz megjelenésének a világban.

Felbukkan az a gondolat is, hogy Isten a felelős a gonosz megjelenéséért, mert ha valaki fellázadhatott ellene, akkor ő teremtett tökéletlen univerzumot. Ebben az esetben vagy Isten döntése volt a gonosz megjelenése, vagy pedig Isten gyengesége, előrelátásának, mindentudásának hiánya vezetett ide. Voltak, akik azt állították, hogy Isten és az angyalok kezdettől fogva léteztek, s úgy vélték, hogy ezzel feloldják ezt a problémát. Ha így lenne, akkor a gonosz birodalma már eleve jelen lett volna a világmindenségben, s akkor a világmindenség eleve kettéhasadt volna a jó és a rossz tartományára. Következésképp az ember csak áldozata az istenek csatájának, a jó és rossz közötti küzdelemnek.

Ki a felelős a világban levő gonoszért, szenvedésért, nyomorúságért és halálért? A Sátán? Isten? Az emberiség? Vagy senki sem, mert a gonosz öröktől fogva jelen volt a világmindenségben? Így aztán méltán érezzük úgy, hogy ez a világ nem a mi világunk. Idegen világ.

Az Ószövetségben a Sátán ritkán kerül szóba, alig pár helyen. De sohasem Isten ellenfeleként emlegetik, hanem inkább mint engedetlenkedő szolgát, aki nem tökéletesen, csak ímmel-ámmal teljesíti, amit Isten küldötteként rábíztak. Az Újszövetségben már sok utalást találunk a Sátánra. Itt már mint Isten ellensége és ellenfele jelenik meg. Órigenész hatására a 3. században fogadták el azt az álláspontot, hogy a Sátán Ádám és Éva előtt bukott el, és így azonosítható az édenkerti kígyóval. Ebből már egyenesen következett, hogy a bűnbeesésért elsősorban a Sátán a felelős.

Az emberiség mindig is kereste a megoldást, itt csak a legfontosabbakat ismertetem.

Az úgynevezett gnosztikus irányzat (gnózis: igazi belső tudás) a kereszténység első évszázadaiban meghatározó jelentőségű volt. Mielőtt a tantételeket elkezdték kanonizálni, és a vallást a hatalom szolgálatába állítani, egy hatalmas spirituális impulzus, egy rendkívüli hatású szellemi mozgalom ragadott meg számtalan embert, eredeti beállítottságától függetlenül. Ez a mozgalom belső megmozdulást, megrendülést és a tökéletesség belső átélése iránti vágyat keltett az emberekben. Ez a gnózis lényege. Nem a tanok egyes irányzatai, nem egyes közösségek voltak gnosztikusok, hanem az a beállítottság, hogy

minden ember hivatott a belső tudásra, Isten közvetlen megtapasztalására. Gnosztikus kereszténység néven maradt fenn ennek a mozgalomnak az emléke, azon kevés forrás alapján, amely túlélte az üldöztetést. Pedig eredetileg ez volt maga a kereszténység és az igazi, belső valóság, mielőtt a hatalmi tényezővé terebélyesedő külső vallás önmagát hivatalos kereszténységnek nyilvánítva kiirtott minden más szellemiségű irányzatot, elsősorban a belső tudás híveit. Teljesen érdektelen, hogy ebben a kultúrkörben a görög nyelv ezt éppen gnózisnak nevezte. A belső tudás, az igazi ismeret, Isten ismerete minden vallás születésénél jelen volt, és számtalan embert indított el a szellemi úton.

A gnosztikus belülről igaznak ismeri fel, hogy ebben a világban, amelyben él, valami alapvetően nincs rendben. Mivel tudja, hogy a tökéletesség előbbre való, mint minden más, nyilvánvaló számára, hogy mindaz, ami viszonylagos, ahol jó és rossz váltja egymást, az nem lehet Isten, és nem is származhat közvetlenül Istentől, tehát nem isteni. Ebből persze még nem következik sem az isteni, sem az istentelen meghatározása, de a gnosztikus ez nem is nagyon érdekli. A gnosztikusok általában egyetértenek abban, hogy világunkat nem a legfelső Isten formálta ilyenné, hanem egy demiurgosz („kézműves”) isten, ő és az ördög viaskodik köreinkben.

Szent Ágoston megpróbálta megkeresni a gonosz helyét a tökéletesen jó univerzumban, amelyben a rossz, a szenvedés, a bűn csak másodlagos jelenség, igazából nem is létezik. Azt hirdette, hogy az emberi történelem tulajdonképpen tanulási folyamat, amelyben a gonosz csak arra szolgál, hogy próbára tegyen bennünket, és így továbbvezessen a szeretet, az erény és a bölcsesség útján. Ahogy múlik az idő, egyre inkább kiküszöbölődik majd az emberi világból. Élete során három elméletet is felállított, hogy tovább finomítsa ezeket a gondolatait.

Elsőként azt állította *hiányelméletében*, hogy a gonosz voltaképpen nem létezik, a gonosz nem más, mint Isten hiánya, egyszerű „negativitás”. Nem más, mint a jóság eltorzulása vagy megromlása, a jó parazitája. A bűn nem a gonosz felé fordulás, hanem a jótól való elfordulás, vagy egy kisebb jó felé fordulás. „Bármilyen, ami létezik, jó, a gonosz nem létezik, mert ha létező volna, akkor jó volna”.

Később kidolgozta *esztétikai elméletét*, amely szerint a gonosz pusztán illúzió, az ember tudatlanságának és korlátozott látomásának az eredménye. A teljesség ugyanis megköveteli, hogy az univerzumban legyenek olyan teremtmények is, amelyek nem pusztán létből, hanem létből és nemlétből állnak, következésképp nem tökéletesen jók. Romlékonyak. Ennek ellenére, sőt éppen ebből következően az univerzum tökéletesen jó, mert még a gonosz is a tökéletességéhez járul hozzá, a világ szegényebb volna nélküle, hiányozna valami a teljességből. Tehát a gonosz nem létezik, csupán az emberek tévképzete, mert nem képesek meglátni azt az egyetemes szándékot és harmóniát, amely magába foglalja a szenvedést és a halált is.

Utoljára dolgozta ki *erkölcsi elméletét*, amelyben azt fejtegeti, hogy a gonosz jelenléte a világban előfeltétele az emberi szabadságnak, mert nem volna igazi szabadság és igazi választás az, ha az emberek csak valami jó és egy másik jó közül választhatnának. A szabadságnak két formáját határozta meg: az egyik, a primitívebb a szabad akarat, vagyis az, hogy az ember akár a kisebb jót, vagyis a gonoszt is választhatja, a másik az embernek az a képessége, hogy Istent választja, és Istennek tetsző életet él. Ez az Istenben való hit és Isten követésének a szabadsága.

Valójában Szent Ágoston nem tudott belenyugodni saját válaszaiba. Az újszülöttek szenvedéseit is magyarázó kísérletet tett, ám végül is elismerte, hogy a gonosz jelenléte ebben a világban Isten titka. Halála előtt már azt is állította, hogy az eredendő bűn minden eresztékében megrontotta a világot, olyannyira, hogy az emberek többsége örök szenvedésre és kárhozatra van ítélve.

Ágoston útján járva később sokan állították, hogy a gonosznak csak átmeneti szerepe van a világban. Ádám még gyermeki állapotban volt, amikor Isten megteremtette, még át kell mennie egy hosszú és fájdalmas tanulási folyamaton, amelynek során emberi képességei fokozatosan kialakulnak, és ő lassan teljes emberré, felnőtté válik. Az eredendő bűn nehezebbé tette feladatát, de egyúttal függetlenedését is jelentette, ez pedig hozzájárult ahhoz, hogy felelősségteljes emberi lényé váljék. A világ idegensége, az a tény, hogy a világ durva

szögleteibe ütközünk, inkább áldás, mint átok, mert segít minket abban, hogy igazi emberekké formálódjunk.

Az emberiség folyamatosan igyekezett a Sátánt megszemélyesíteni, sőt lehetőleg minél inkább „egyszemélyesíteni”, nem akart gonoszok seregével bajlódni, az összes gonosz szellemet belesűrítették egy „egy-sátán hitbe”, a Sátán személyébe. Így a Sátánnal való küzdelem is sokkal drámaibb és apokaliptikusabb lett, ugyanakkor egyszerűbbé és reménytelibbé is vált. Ha csak egy gonosz van, akkor ennek az egy személynek a legyőzése egyszer és mindenkorra megszabadítja az embert minden gonosztól, szenvedéstől, nyomorúságtól és a haláltól. Ráadásul az emberek számára végtelenül undorító, borzalmas, visszaszatizó képet festhetünk róla, bízva abban, hogy rettenetük és félelmük révén jó útra térnek.

Ezzel együtt természetesen a Sátán ellenpontjaként a jó is hősiessé vált, a Hérosz, a Hős, a Bajnok, Jézus diadalmas figurája egyre fontosabbá vált. A jó és a gonosz küzdelme kikerült az emberi lélekből, és az istenek harcának szférájába emelkedett. A kereszténység bibliai ígérete szerint Krisztus legyőzi a Sátánt. Ez a kivetítés az emberi lelket óvó zseniális önvédelem, amely csökkent az emberekben a szorongást. A gonosz elleni harcot beépíti a bűnbeesés és a megváltás nagy drámájába, még tovább csökkentve a gonosz hatalmát az ember fölé. A nyugati civilizációban pozitív szerepe volt annak is, hogy az édenkerti kígyót a Sátánnal azonosították, s ezzel ő vált felelőssé az eredendő bűnért, legalább részben felmentve ezzel Ádámot és Évát (az emberiséget) az eredendő bűn terhe alól.

A gonosz megszelídítésének technikáját ügyesen elsajátítottuk, gondoljunk csak az özönvíz történetére, amelynek középpontjában Noé és háza népének megmenekülése van: szinte semmit sem beszélünk arról a világpusztulásról, amely ezzel együtt járt, a pusztító és gonosz erők orgiájáról, az állati és emberi szenvedésről, a kétségbeesésről, a halál rettenetéről. A felnöttek, gyermekek, a békésen legelésző állatok százezrével fulladnak meg az örvénylő vizekben, tiszta bizonyítékát nyújtva annak, hogy az emberiség egy idegen és kegyetlen világban él, amelyben az emberi és állati lét nem számít, bármikor elpusztítható. Védekezésül csak a szépre emlékezünk, arra, hogy Isten támogatását és szeretetét élvezve legyőztük a világ erőit, és győzedelmesen túléljük a katasztrófát, igazolva, hogy ez egy jó, értelmes és erkölcsös világ.

A mártírok esetében ugyanezt a technikát alkalmazta a kereszténység. A mártírokat halálra ostorozták, keresztre feszítették, elevenen megnyúzták, kerékbe törték, olajban megfőzték, máglyán elégették. Mi győzelmi jelentéseket gyártottunk ebből, a borzalmas halál jelenetei aranyozott szentképekké nemesültek a katedrálisok falain, mintha mindez győzelem lett volna.

Úgy tűnik, hogy a Sátán, a megszemélyesített gonosz leginkább emberi találmány, az emberiség leginkább az ő képével tudta csökkenteni a világban történő tragikus élmények okozta félelmeit. A Sátán személye a megkönnyebbülés eszközévé vált, ugyanakkor a Megváltó szerepe is felértékelődött általa, s így az abszolút jóban való hitet is felerősítette, támogatta.

(Folytatjuk)